

**ATATÜRK DÖNEMİ DİN UYGULAMALARI (1923-1938)
(Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)***

Şayan ULUSAN**

Özet

Atatürk'ün din anlayışında bidatlere, hurafelere, dinin menfaat ve siyaset çıkarlarına alet edilmesine karşı olmak vardır. Türk insanının dininin aslını doğru olarak öğrenmesini ve yaşamasını istemiştir. Bunun içinde halkın din eğitimi doğru ve yeterli bir şekilde almasını istemekteydi ve bunun sağlanmasının tek yolu olarak da eğitimin okullarda yapılması olarak görmüştür. Hatta bunun için ilkokullarda "Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri" adlı kitap okutulmuştur.

Laiklik ile din ve vicdan hürriyetini teminat altına almak istemiştir. Buna istinaden de halifelik, medreseler, tekke ve zaviyeler, falcılık, büyücülük, kavramları kaldırılmıştır. Atatürk, din istismarını önlemek istemiştir. Din algısıyla hiçbir zaman siyaset yapılmasına müsaade etmemiştir ve bu durumun devlet politikası olarak devam etmesini istemiştir. Atatürk, Türkiye'de ve İslam dünyasında esaretten ve çaresizlikten kurtulma yolunu açarak İslam dinine ve İslam dünyasına en büyük hizmeti yapmıştır. Aynı zamanda istiklal mücadelesinde diğer İslam ülkelerine de öncülük etmiştir.

Atatürk cehalet, bidatler, hurafeler ve din istismarcılarının karşısında olmuştur. Bu durum bazı çevrelerce din düşmanlığı şeklinde bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim Atatürk, Hz. Muhammed zamanındaki gerçek İslamiyet'in yanında olmuştur.

Cumhuriyetle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, ilk Türkçe Kur'an-ı Kerim meal ve tefsiri, hadis kitapları yazdırılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsir ve tercümesi ve Buhari'nin hadisleri Türkiye'nin her yanında ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Müslüman Türk halkının dinini anlayarak icra edebilmesi için camilerde Türkçe Kur'an, Türkçe hutbe ve Türkçe ezan okutulmuştur. Din işlerini yürütülmesi ve din istismarının sonlandırılabilmesi için de Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Bu çalışmalar, dinin temel kaynaklarından doğru bir şekilde öğrenilmesi ve doğru anlaşılması için atılmış önemli ve etkili adımlar olmuştur. Bu adımlar Türk Milletinin dinini gerçek kaynaklarından öğrenmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Türkçe en büyük Kur'an-ı Kerim tefsirini hazırlatan, camide minbere çıkararak milletine hitapta bulunmuş tek devlet adamıdır. Atatürk'e göre din, Türk milletini ayakta tutan değerlerin başında gelmektedir ve toplum tarafından anlaşılması ve doğru uygulanması gerekmektedir. Atatürk bunun için büyük gayret göstermiş olan bir liderdir.

Anahtar kelimeler: Atatürk dönemi, din, laiklik, din eğitimi.

**ATATÜRK PERIOD RELIGION APPLICATIONS (1923-1938)
(Comments, Critics, Reviews)**

Abstract

Atatürk's understanding of religion innovation, superstition, religion is against the interests and political interests to be part of. The truth of the religion of the Turkish people wanted to live and learn correctly. In this manner a proper and adequate religious education of the people wanted

* Bu çalışma "V. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi –Tokyo Zirvesi, 18-23 Eylül 2017-Tokyo/Japonya'da sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

to get in and considered to be made in the school of education as the only means of achieving it. Even elementary schools “The Lessons of The Religion of The Child of The Republic” the book was given.

Wanted to guarantee freedom of conscience and religion and secularism. Based on this, in the Caliphate, madrasas, Tashi and interdicted, fortune telling, necromancy, concepts have been removed. Ataturk wanted to prevent the abuse of religion. Religion has not permitted any time with the politics of perception and he wanted to continue as the State policy in this situation. Ataturk, Turkey and in the Islamic world by opening a way out of bondage and despair has done the greatest service to Islam and the Islamic World. At the same time, pioneered the struggle for independence in other Muslim countries.

Ataturk ignorance, innovation, superstition and religion is the opposite of the abuser. This has tried to create a perception in some circles in the form of religious hostility. In fact, Atatürk, in the time of Hz.Muhammad Islam has been on the side of true.

Established the Department of Religious Affairs of the Republic, the first Turkish translation and exegesis of the Quran, hadith books was printed. Elmalılı Hamdi Yazır's interpretation and translation and the hadith of Bukhari were distributed free all over Turkey. By understanding the religion of the Muslim Turkish people can perform mosques Turkish Quarn, Turkish sermons and Turkish azan. The conduct of Religious Affairs and the Directorate of Religious Affairs was also established in order to end the abuse of religion.

These studies were important for understanding the main sources of learning and religion there have been proper and effective steps accurately. Learn from the real sources of these steps of the Turkish nation made great contributions to the religion.

Mustafa Kemal Atatürk, the Turkish largest Quran commentaries, to prepare the pulpit in the mosque found the only address to the nation by a statesman. Religion, according to Ataturk, the Turkish nation is one of the values that sustains and needs to be understood and correctly implemented by the community. Atatürk is a leader who has shown a huge effort for this.

Key words: Atatürk period, religion, secularism, religious education.

Giriş

I.Cumhuriyet Öncesi

Bir milletin varlığı, başarısı ve düzeni kültürel değerlerinin gücü ve eğitimdeki başarısıyla ölçülmektedir. Cumhuriyet ile birlikte milli devletin oluşması için eğitimin gücünden yararlanılması gerekmektedir. Bunun için köklü çalışmalar yapılmıştır ve ilköğretimden yükseköğretime kadar bütün öğretim kurumların da yeniden yapılanmaya çalışılmıştır.

Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in hazırlık döneminde Osmanlı Devleti'nden devralınan öğretim kurumları, sosyal ve ekonomik şartlar ölçüsünde geliştirilerek devam ettirilmeye çalışılmıştır¹.

Milli Mücadele'nin devam ettiği bir ortamda bile hükümet programının görüldüğü oturumlarda en çok eğitim konuları görüşülmüştür. İlk meclis eğitim konularına ve özellikle de din eğitimi konusuna önem vermiştir. Görüşlerini ifade eden bütün üyeler ilgili komisyon başkanları ve vekiller okullarda din eğitiminin nasıl yapılacağı, din görevlilerinin nasıl yetiştirileceği gibi konularda uyumlu ve birbirlerini tamamlayan görüşler belirtmişlerdir.

8 Mayıs 1921'de İcra Vekilleri Heyeti'nin bütün üyeleriyle birlikte, heyetin reisi olarak Fevzi (Çakmak) ve TBMM reisi M.Kemal (Atatürk)'in imzalarını da taşıyan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. 25 maddeden oluşan bu nizamnamede, medreselerin yapısı ayrıntılı bir şekilde belirtilerek, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan medrese ıslahatı

¹ Halis Ayhan, "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel Bir Bakış: Atatürk'ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, İstanbul, 2000, s. 7.

tecrübelerinden de yararlanılarak geliştirilmiştir. Bu nizamname, o günün çok zor şartlarına rağmen medrese öğretimine nasıl önem verildiğinin bir göstergesidir.

Medreselerin müfredat, metot değişikliği yapılarak geliştirilmesi konusundaki arayışların 1924 yılına kadar devam ettiği görülmektedir².

Burada tartışılan meselelerden birisi de bir milletin terbiyesi dini mi yoksa milli mi olmalıdır? konusu olmuştur. Türkiye’de özellikle dini terbiye ile milli terbiye arasında bir çelişki olduğu düşüncesi, yaygın bir görüş olmuştur ve bu tartışmalar zamanla eğitimde idare ve öğretim birliği konularında kendisini göstermiştir³.

İbadet dilinin Türkçe olmasını isteyenler sadece Cumhuriyet dönemi ile sınırlı değildir. Bu fikre sahip olanlar daha önceki tarihlerde de görüşlerini ifade etmiştir. Mesela, Cemaleddin Afgani de Kuran-ı Kerim’i her Müslüman milletin diline çevrilmesi gerektiğini söylemiştir. Afgani bu konuda şunları ifade etmektedir;

*"Bize başka milletleri Müslümanlığa davet etmek emir olunmadı mı? Brezilya halkını Müslümanlığa davet için hangi dili kullanacağız? Kuran-ı Kerimi ve hadisi, davet edilen milletin dilince anlatmaktan başka tutulacak yol yoktur"*⁴.

Yine ibadet dilinin Türkçe olmasını isteyenlerin başında Ali Suavi gelmektedir. Bunun yanında, *"herkesin Arapça bilmesinin mümkün olamayacağı ve İslam’ı Arapça bilmeyenlere de ulaştırmak gerektiği"* görüşünü savunan Hocazade Mehmet Ubeydullah Efendi de vardır⁵.

Ziya Gökalp ise, Kuran’ın Türkçe okunmasını ve namazın Türkçe kılınmasına ek olarak ezanın da Türkçeleştirilmesini dile getirmiştir. Ezanın Türkçeleştirilmesini ilk isteyen kişi de muhtemelen Ziya Gökalp olmalıdır. Nitekim Yeni Hayat dergisinde 1918’de yayımlanan Vatan şiirinde bu isteğini ilk defa dile getirmiştir;

Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur.

Köylü anlar namazdaki duanın.

Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur,

Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın.

*Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!*⁶.

II. Cumhuriyet Sonrası

Cumhuriyet döneminde eğitim konusunda köklü adımlar atılmıştır. Türk halkının dinini doğru kaynaklardan öğrenmesi amaçlandığı için bu iş ilköğretimden itibaren ele alınmaya başlanmıştır. Bunun için ilkokullarda *"Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri"* adlı kitap okutulmuştur.

Buna istinaden, Atatürk’ün 1930-1931 öğretim yılında Samsun Lisesi’ne yaptığı bir ziyaret sırasında Felsefe dersi hocasıyla arasında geçen konuşma din öğretimi konusunda yaşanan gelişmelerin yanlış din eğitimi ortadan kaldırmak amaçlı olduğunu göstermektedir. Adı geçen derste Atatürk, dersin hocası Şehit Bey’e,

"Muallim bey, Allah var mı, yok mu? ...

Varsa niçin var, yoksa niçin yok, bu mevzuda bilgi verir misiniz?" diye sorunca,

Şehit Bey de Doğu’da ve Batı’da bu konuda söylenenleri belirttikten sonra,

"Bendenize sorarsanız, ben "Allah vardır" diyorum ve buna inanıyorum. Neden dersiniz, çünkü anamdan, atamdan, ninemden dedemden bu inanç sürüp gitmiştir. Bu inancımın bir zarar

² Ayhan, 2000, 10.

³ Ayhan, 2000, 12.

⁴ Mustafa Zengin, "İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran, 2015, s.9.

⁵ Sarıkoyuncu, 2013, 81-83.

⁶ Zengin, 2015, 9; Sarıkoyuncu, 2013, 85-86.

değil, manevi ve ruhi bakımdan fayda gördüm, dar zamanlarımda kuvvet aldım, böylece inanyorum" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Atatürk,

"Çocuklar, çok değerli bir hocanız var. Kendisinden azami surette yararlanmaya çalışınız. Kendisini çok takdir ettim. Evet, Allah fikri, hocanızın da söylediği gibi, babadan, atadan gelen bir inanç olarak sürerse de değerli bir Tanrı buyruğu olan Kur'an ile İslamiyet en son ve en ileri bir din olarak akla, mantığa dayanan en değerli ve en doğru bir dindir. Biz de hepimiz Allah'a inanyoruz" demiştir⁷.

II.a) Laiklik ve Atatürk

Laiklik, dine saygı göstermeyi ve gerçek dindarlığın gelişmesine imkân sağladığı gibi dinin siyaset alanında istismarına karşı da bir güvence oluşturmaktadır. Laiklikte esas olan devletin laik olmasıdır. Devletin din konusunda vatandaşına eşit mesafede olması din istismarcılığının da önünü kesmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Atatürk'e göre,

"Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din, ne de mezhep kabulüne zorlayabilir. Din ve mezhep, hiçbir zaman siyaset aracı olarak kullanılamaz" ve yine,

"Türk milleti, halk yönetimi olan cumhuriyetle yönetilir bir devlettir. Türk Devleti laiktir. Her ergin dinini seçmekte serbesttir"⁸.

Prof.Dr.Turhan Feyzioğlu'nun tespitine göre, Laiklik "Türk inkılabının temel taşıdır"⁹.

Atatürk ün laiklik anlayışının önemli diğer bir tarafı da din kötüye kullanılmasının önüne geçmektir¹⁰.

Atatürk "laik hükümet tabirinden; dinsizlik manasını çıkarmaya yeltenen fesatçılara fırsat vermemek lazımdır" ve "Laiklik yalnız din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek değildir. Laiklik bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyetini tekeffül etmektir"¹¹ demektedir.

Türkiye'deki laiklik konusunda, Türkiye'de uzun süre kalmış olan David Hotham, "Yeni Türk devleti artık bir din devleti değildir. Fakat Türkler, her zamanki kadar hatta daha fazla dindar olmuşlardır. Bu alanda da Atatürk emsalsiz bir iş başarmıştır. Türkiye gibi laikleşebilen bir İslam ülkesi yoktur"¹² demektedir.

Atatürk'ün ifadesi ile "Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için hakiki dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz"¹³.

Laiklik, dinsizlik olmadığı gibi din düşmanlığı da değildir. Atatürk'ün de laiklik anlayışı asla dine karşı bir anlayış değildir. Hatta kendisinin de ifade ettiği gibi, "...milli iradenin, insanlığa mal olmuş değerlerin belki en mukaddesi olan din özgürlüğü ancak laiklik prensibine bağlanmakla korunabilir"¹⁴. Laiklik, 5 Şubat 1937'de Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olarak Anayasa'da yer almıştır.

⁷ Ayhan, 2000,23.

⁸ ⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 192.

⁹ Sarıkoyuncu, 2013, 45.

¹⁰ Sarıkoyuncu, 2013, 47.

¹¹ Sarıkoyuncu, 2013, 63.

¹² Sarıkoyuncu, 2013, 66.

¹³ Ethem Ruhi Fırlalı, "Atatürk, Din ve Laiklik", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, 1998, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 103.

¹⁴ Sarıkoyuncu, 2013, 69.

II.b) Atatürk'ün Din Hakkındaki Görüşleri

“Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur”¹⁵.

“Bizim dinimiz akla en uygun ve en doğal bir dindir. Ve ancak bu nedenledir ki son din olmuştur. Bir dinin doğal olması için, akla, tekniğe, bilime ve mantığa uyması gereklidir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur”.

Atatürk, Allah'tan, İslam'dan ve Kur'an'dan saygı ve bağlılıkla söz etmektedir. 29.10.1923 tarihinde Fransız muharriri Maurice Pernot'ya kültür hakkında verdiği bir demecinde,

“Türk Milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat gerçeğe nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Bilince aykırı, ilerlemeye engel hiç bir şey içermiyor...”¹⁶.

Atatürk'ün yukarıda belirtilen görüşlerinde görülmektedir ki Atatürk, İslam'a içtenlikle bağlıdır ve dinin özgün haliyle korunup yaşanılmasını ve yaşatılmasını istemektedir. İslam'ın akıl, ilim, fen ve mantık dini olduğunu, insanlara ve milletlere kimlik ve kişilikleriyle yaşama anlayışını telkin ettiğini ifade etmektedir. Bu nedenlidir ki Atatürk, Türk milletinin dinini doğru yollardan öğrenmesi ve daha dindar olması gerektiğini söylemektedir¹⁷.

II.c) Hz. Muhammed Hakkındaki Görüşleri

Atatürk'ün İslam'ın peygamberi Hz.Muhammed(SAV) hakkında övgüyle ve sevgiyle bahsettiği pek çok konuşmaları, ifadeleri vardır. Mesela,

“O Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. Onun izinde bugün milyonlarca insan yürüyor. Benim, senin adın silinir, fakat sonsuza kadar O, ölümsüzdür”¹⁸.

Atatürk, 30.10.1922 tarihli Meclis konuşmasının başlangıcında, peygamberlerin gönderilmesindeki ilahi usule, İslam'ın son din ve Hz. Muhammed'in son peygamber oluşundaki hikmeti ifade etmektedir;

“Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür. Adat-ı ilahiyyenin tecelliyatına bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta iki devirde mütalaa olunabilir. İlk devir, beşeriyetin sabavet ve şehabet devridir. İkinci devir, beşeriyetin rüşd ve kemal devridir. Beşeriyetin birinci devrede tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi, yakından maddi vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzam eder. Allah, kulların lazım olan nokta-i tekâmüle vusulüne kadar, içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla iştigali, lazıme-i ulûhiyyetten addeylemiştir. Onlara Hz.Adem aleyhisselamdan itibaren mazbut ve gayr-ı mazbut bildirilen ve bildirilmeyen namütenahi denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve resuller göndermiştir.

Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son hakayık-ı diniyye ve medeniyyeyi verdikten sonra artık beşeriyetle bilvasıta temasta bulunmağa lüzum görmemiştir. Beşeriyetin derece-i idrak, tenevvür ve tekemmülü, her kulun doğrudan doğruya ilhamat-ı ilahiyye ile temas kabiliyetine vasıl olduğunu kabul buyurmuştur. Ve bu sebepledir ki, Cenab-ı Peygamber, Ha-temü'l-Enbiya olmuştur ve kitabı, Kitab-ı Ekmeldir”¹⁹.

Atatürk, ölümünden on beş gün kadar önce dünyadaki Müslümanlara gönderdiği mesajında oldukça önemli konulara değinmiştir;

“Bütün dünyanın Müslümanları Allah'ın son Peygamberi Hz.Muhammed (SAV) in gösterdiği yolu takip etmeli ve verdiği talimatları tam olarak tatbik etmeli. Tüm Müslümanlar Hz.

¹⁵ Kocatürk, 2005, 327.

¹⁶ Kocatürk, 2005, 329-330; Eyüp Şimşek, “Atatürk'ün Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 45, Erzurum, 2011, s. 225.

¹⁷ Fahri Kayadibi, “Atatürk'ün Dini Yönü ve Din Eğitimi Bakışı”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/aturkun-dini-yonu-ve-din-egitimine-bakisi>, (erişim tarihi: 30.05.2017).

¹⁸ Kocatürk, 2005, 325.

¹⁹ Sadi Borak, Atatürk ve Din, İstanbul, 1962,s.17.

Muhammed'i örnek almalı ve kendisi gibi hareket etmeli; İslamiyet'in hükümlerini olduğu gibi yerine getirmeli. Zira ancak bu şekilde insanlar kurtulabilir ve kalkınabilirler."

Mustafa Kemal Atatürk, bu dikkate değer mesajı Başbakan ve Dışişleri Bakanı vasıtasıyla dünyaya açıklamıştır²⁰. Atatürk'ün bu mesajı Müslümanlar için yeni ve doğru bir hayatın müjdecisi olabilir. Atatürk'ün bu sözlerine uyararak hem dünya hem de ahiret hayatlarında yüksek mertebeye ulaşabilirler²¹.

II.d) Atatürk'ün Ramazan Ayı'na Saygısı

Atatürk'ün Kur'an-ı Kerim'e karşı ilgisi, sadece O'nun Türkçeleştirilmesi ve camilerde Türkçesinin de açıklanması konuları ile ilgili değildir. O, Kur'an-ı Kerim'i daima zevkle dinlemiştir. Özellikle Ramazan aylarında buna özen göstermiştir. Bu konuda Hafız Yaşar Okur şunları ifade etmektedir;

"Ramazanların Atam için çok büyük bir önemi vardı. Ramazan gelir gelmez incesaz heyeti Çankaya Köşkü'ne giremezdi. Kandil geceleri de saz çaldırmazlardı. Sadece beni huzurlarına çağırır, Kur'an-ı Kerim'den bazı sureler okuturlardı. Ben okurken gözleri bir noktaya takılır, derin bir huşu ile dinlerlerdi. Ruhen çok mütelezziz olduğu her halinden anlaşılırdı.

Ramazanlarda bir ay müddetle Hacı Bayram-ı Veli ve Zincirlikuyu camilerinde şehitlerimizin ruhuna hatm-i şerif okumamı emrederlerdi... Büyük Atatürk bir çok vesilelerle şöyle demiştir:

-Mukaddes mihrabı, cehlin elinden alıp ehlinin eline vermek zamanı gelmiştir.

Bunu, dini davranışlarına daima düstur yapmışlardır. Peygamber Efendimizden de büyük takdirle bahsederlerdi. O devirler için hep "Hz. Peygamber'in zaman-ı saadetlerinde..." diye saygı kelimeleri kullanırlardı. Ayrıca Peygamber Efendimizin dirayetli bir devlet adamı, iyi bir başkumandan olduğunu da sık sık tekrarlardı"²².

Atatürk'ün her Ramazan'da, kız kardeşi Makbule Hanım'a, annesinin ruhu için hatim indirilmesini istediği ve hafız için, içinde para bulunan bir zarf verdiği de bilinmektedir²³.

II.e) İbadet Dili: Türkçe Ezan

İlk Türkçe ezan 29 Ocak 1932 tarihinde Kuşadası'nda Hafız Sadık tarafından okunmuştur. 30 Ocak 1932 de ise İstanbul Fatih Camiinde Hafız Rifat tarafından önce Arapçası daha sonra da Türkçesi okunmuştur. Diyanet İşleri'nin 18 Temmuz 1932 tarihli genelgesine göre bütün yurttaki ezanın ve kametin Türkçe okunması kararlaştırılmıştır²⁴.

30 Ocak 1932'de ikinci ezanın Türkçe okunacağını duyan halk İstanbul Fatih Camii önünde toplanmıştır. Hafız Rifat Bey ezanı önce Arapça daha sonra da Türkçe okumuştur. Türkçe ezan ertesi gün başka minarelerde de okunmaya başlanmıştır. 3 Şubat 1932'de Ayasofya'da düzenlenen mevlitte de Türkçe Kuran ile birlikte Türkçe tekbir ve ezan da okunmuştur. Türkçe Kuran, Tekbir ve Ezan 1932 yılında ülke genelinde yayılmaya başlamıştır²⁵.

²⁰ Kayadibi, 2017.

²¹ Fahri Kayadibi, "Atatürk'ün Dinî Yönü ve Din Eğitimi Bakışı", *Atatürk'ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.241.

²² "Atatürk İle İlgili Dini Hatıralar (Belgeler)", *Atatürk'ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.51; Kayadibi, 2017.

²³ Kayadibi, 2017.

²⁴ Sarıkoyuncu, 2013, 107; Zengin, 2015, 11-12.

²⁵ Zengin, 2015, 16.

Ezan ile birlikte kamet, sala ve tekbir de Türkçe okunmuştur. Ancak salanın Türkçesinin “ölüm haberi” vermesinden dolayı hasta insanlar üzerindeki tesirinden dolayı Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 15 Nisan 1937 tarih ve 1378/528 sayılı yazısı ile uygulamadan kaldırmıştır²⁶.

Ezan, kamet, tekbir, salanın Türkçe okunmasına dair 1941 yılına gelinceye kadar herhangi bir yasal hüküm konulmamıştır. 1 Şubat 1933 tarihinde Bursa’da meydana gelen ezanın Arapça okunmasını isteyenlerin çıkarttığı olay dışında da ülke genelinde başka bir hadise meydana gelmemiştir. Yasal zorunluluk ise Atatürk’ün vefatından sonra uygulanmıştır. 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı kanun ile Türk Ceza Kanunu’nun 526.maddesi değiştirilmiştir. Buna göre Arapça ezan ve kamet okuyanların 3 aya kadar hapis ve 10 TL’den 200 TL’ye kadar para cezası ile cezalandırılmaları kararlaştırılmıştır. 526.madde 17 Haziran 1950 tarih ve 5665 sayılı kanunla tekrar değiştirilmiştir. 1950 tarihinde TBMM’ce kabul edilen yeni bir kanunla ezanın tekrar Arapça okunması uygulamasına geçilmiştir²⁷.

Sadettin Kaynak hatıralarında Türkçe ezan ve Türkçe hutbe konusunda açıklamalarda bulunmaktadır. Kaynak’a göre, İstanbul halkı arasında öteden beri *Ramazanın son Cuma namazını Süleymaniye’de kılanların tüm günahlarından arınacağı inancının yaygın olduğu* için bu camii özellikle günde dolup taşıdığı yazmaktadır. Atatürk’ün de bu durumdan dolayı bu camii seçtiği görülmektedir. 3 Şubat 1932 tarihinde okunan Türkçe Hutbenin konusunu ve Kaynak’ın kıyafetini bizzat Atatürk seçmiştir. Kıyafete gelince, Atatürk sarık istememiştir. Günlük kıyafet, açık baş ve soğuk olduğu için de palto giyilebileceğini ifade etmiştir. Böylece 6 Şubat 1932 tarihli Milliyet Gazetesi’nde Saadettin Kaynak’ın bu kıyafetle ezan okurken resmi yayınlanmıştır. Bundan sonra, bütün camilerde Türkçe ezan okunmaya başlanmıştır. Atatürk, kesinlikle laik bir düzen amaçlıyordu. Bu sebeple, Türkçe ibadet işini devletin dine karışması olarak yorumlanabileceğinden kesinlikle resmîyete dökmemiştir²⁸.

1928 yılında ise laiklik konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu yılda İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam dininde modernleşme ve reform sorunlarını incelemek, araştırmak ve yeni öneriler sunmak üzere bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon sonuçları dört başlıkta toplanmıştır. Bunları “*İbadet Şekli*”, “*İbadet Dili*, *İbadetin Niteliği*”, “*İbadetin Düşünce Yanı*” başlıkları altında toplayarak bir dizi öneriler sunmuştur.

Bu komisyonun önerilerinden sadece birinin uygulama alanı vardı. O da “*İbadetin Türkçeleştirilmesi*” idi. İbadet dilinin Türkçe olması 1932 yılında tekbir, sala ve kametin Türkçeleştirilmesiyle beraber uygulamaya konulmuştur. Atatürk’ün bu uygulamaları aynı zamanda Türk Tarih Tezi ve Türk Dili alanındaki inkılaplarıyla giriştiği bir kültür politikasının da bir parçası olmuştur.

Atatürk’e bu konuda 1932 yılı başlarında, Dr. Reşit Galip ve Hasan Cemil Çambel’in başkanlığında çalışan Hafız Kaynak, Beşiktaşlı Rıza, Süleymaniye Camii baş müezzini Hafız Kemal gibi İstanbul’un tanınmış hafızları Atatürk’e yardımcı olmuşlardır²⁹.

“*İnsan en güzel hissini anadilde ifade eder. Onun için duaların anadille yapılması gerekir*” diyen Atatürk, duanın da Türkçe yapılması gerektiğine inanmıştır. Nitekim Atatürk yukarıda bahsedilen Hafız Yaşar Okur’un 22 Ocak 1932 tarihinde İstanbul Yerebatan Camiinde Yasin suresinin sonunda okuduğu Türkçe duayı çok beğenmiştir³⁰.

²⁶ Sarıkoyuncu, 2013, 108; Zengin, 2015, 15-16; Sibel Ercan, “Yerel Basma Göre İzmir’de 1930’lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları”, *ÇTTAD*, XI/23, (2011/Güz),s. 44.

²⁷ Sarıkoyuncu, 2013, 108-109; Ercan, 2011, 45; Zengin, 2015, 18, 45-47; Akgün, 113.

²⁸ Akgün, 111-112.

²⁹ Ercan, 2011,s.43.

³⁰ Sarıkoyuncu, 2013, 105-106.

II.f) İbadet Dili: Türkçe Kur'an

Bugün bilinen en eski Kur'an tercümesi 1914 yılında Karşı şehrinde Zeki Velidi Togan tarafından bulunmuştur ve yazarı, tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Bu tercümenin 1300'lü yıllardan önce yazıldığı tahmin edilmektedir³¹.

İkinci Kuran çevirisi ise Şirazlı Hacı Devletşah oğlu Muhammet tarafından 1333 yılında yazılmıştır. Bu tercüme Karahanlı Türkçesi ile yazılmasıyla birlikte yer yer Oğuzca kelime ve deyimlerin bulunduğu bir çeviri özelliğini taşımaktadır. Yine Kur'an çevirilerinden birisi de İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan 1363 tarihli tercümedir. Harezmi Türkçesinin hâkim olduğu bu çeviride Oğuzca kelimelere de sık sık rastlanmaktadır. Ayrıca Konya Yusuf Ağa Kitaplığında bulunan ve yazarı belli olmayan 1544 yılında tamamlanmış 1304 sayfalık Kuran tefsiri de bulunmaktadır³².

Bu konudaki ilk uygulama 22 Ocak 1932 tarihinde Hafız Yaşar Okur tarafından İstanbul Yerebatan Camiinde gerçekleştirilmiştir. Hafız Yaşar Okur, burada Arapça Yasin suresini okumuştur. Ardından da tercümesini okumuştur. Ayrıca Hafız Yaşar Okur, Yasin suresinin sonunda Türkçe dua da okumuştur. Bundan sonra başka hafızlar da İstanbul'un çeşitli camilerinde ayetlerin Türkçe tercümelerini okumuştur. Bu konuda en etkilisi Kadir gecesi için 3 Şubat 1932 tarihinde Ayasofya Camiinde gerçekleştirilmiştir³³.

İslam'ın temel iki kaynağının Türk halkı tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı ilk önce tercüme işini Mehmet Akif Ersoy'a, tefsirin de Elmalı Muhammed Hamdi Yazır'a yaptırılması kararlaştırılmıştır. Bunun içinde her ikisine 1000'er TL. avans verilmiştir.

M.Hamdi Yazır'ın hazırlamış olduğu *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir* adlı 9 ciltlik meal ve tefsir, Ahmet Naim ve Prof.Dr. Kamil Miras'ın hazırlamış olduğu *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi* adlı 12 ciltlik hadis tercümesi meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ağustos 1923 tarihinde dile getirdiği düşüncesi kendisinin de desteğiyle böylece hayata geçirilmiştir³⁴.

Çeviri işinin Mehmet Akif'e verilmesi, yapacağı çevirinin daha şüursel bir dille olacağını düşünülmesi olmalıdır. Mehmet Akif, çeviri ve tefsir çalışmasını kabul ettikten kısa bir süre sonra Mısır'a gitmiştir. 1926'dan sonra Kahire civarındaki Hilvan'a yerleşerek Türkiye'ye dönmemiştir. Mehmet Akif, çeviri faaliyetlerine burada devam etmiştir. Akif, bir müddet sonra çeviri faaliyetlerinden vazgeçmiştir. Mehmet Akif'in çevirisini yaptığı Kur'an ayetlerinin namazda okutulacağını duyması sebebiyle çeviriden vazgeçtiği iddia edilmektedir. Bu vazgeçme sebebi olarak hakkıyla bir tefsir yapamadığını düşünmesi olduğu da ifade edilmektedir. 9 ciltten ve 6433 sayfadan oluşan bu eser 1936-1939 yılları arasında 10.000 takım olarak bastırılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından da ülkenin her yerine ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Elmalı Hamdi Yazır'ın çalışmaları sonucu ortaya çıkan bu eser hala yapılmış en iyi meal çalışması olarak kabul edilmektedir³⁵.

Mustafa Kemal Atatürk ayrıca, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bir kitabı da tercüme ettirmiştir. Cumhuriyetin ilk on beş yılında, Kur'an-Kerim'in tercüme ve tefsirine dair yazılıp yayınlanan eser sayısı dokuzaya ulaşmaktadır.

³¹ Zengin, 2015, 53.

³² Zengin, 2015, 53-54; İbrahim Taş, "Şeybâniler Dönemi Çağatayca Kur'an Tefsiri'nin Sözcüğü Üzerine Notlar", *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 14, 2010, s. 33-71; Osmanlı döneminde yapılan tefsirler için bkz: Abdülhamit Birışık, "Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri, Tebliğler Ve Müzakereler*, 21-22 Ekim 2011, İstanbul, s. 199-240.

³³ Sarıkoyuncu, 2013, 103-104.

³⁴ Sarıkoyuncu, 2013, 100-101; Ayhan, 2000, 24.

³⁵ Zengin, 2015, 58-60.

Atatürk, Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesinin gerekçesi konusunda şunları ifade etmektedir;

*"Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar, bunun için Kur'an Türkçe olmalıdır"*³⁶.

II.g) İbadet Dili: Hutbelerin Türkçe Okunması

Atatürk camilerde okunan hutbenin de halkın anlayabilmesi için Türkçe okunmasını istemiştir. Bunun yanında okunan hutbe konularının, o günün meselelerine ışık tutacak ve halkın anlayacağı şekilde hazırlanması gerektiği üzerinde durmuştur³⁷.

Buna istinaden 17 Şubat 1927 tarihinden itibaren her camide okunmak üzere hazırlanan ve 51 konuyu içeren Türkçe hutbe kitabı Türkiye'deki bütün imam-hatiplere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dağıtılmıştır. O dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi yazdığı önsöz de konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir; *"Hutbenin tamamen Arapça okunması, hutbelerdeki mev'izelerden müstefit olmak isteyen ve lisan-ı arabiye vakıf olmayan Müslümanların (şu) dindarane emeline imkân vermemektedir"* ve ayrıca hatiplere rehber olmak üzere kitabın yayımlandığını ifade etmektedir. Nitekim 17 Şubat 1927 tarihinden itibaren camilerimizde bugünkü uygulama böylece başlatılmıştır ve hala devam etmektedir³⁸.

Böylece 5 Şubat 1932, Cuma günü Süleymaniye Camii'nde tamamen Türkçe olan ilk hutbe okunmuştur. Hafız Saadettin Kaynak Arapça cümleler kurmadan hutbeyi tamamen Türkçe okumuştur. 10 bin kişilik camiye halkın katılımı oldukça fazla olmuştur, yaklaşık 20 bin kişi camiye doldurmuştur. Cami avlusunda 4-5 bin kişi de namaza eşlik etmiştir. Okunan ilk Türkçe hutbenin verdiği mesajlar önemlidir. *"Ey cemaat"* diye hitabına başlayan hafız Saadettin Bey, şimdiye kadar okunan Türkçe hutbelerin Arapça hutbeler ile karışık olarak okunduğunu, ancak sadece nasihat kısmının Türkçe olarak verildiğini ifade etmiştir. Bu hutbede cumhuriyete, millete ve Türk ordusuna dua edilmesinden halk çok mutlu olmuştur. Hutbe sırasında ve hutbeden sonra tekbirler de Türkçe getirilmiştir. Namazın kılınmasından sonra da Türkçe bir sure tilavet edilmesiyse etkinlik son bulmuştur³⁹.

II.h) Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi⁴⁰

7 Şubat 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Balıkesir'deki Zağnos Paşa Camii'nde bir konuşma yapmıştır. Aslında, bu konuşma bir hutbe niteliğindedir. Mustafa Kemal Paşa herkesin anlayacağı bir dille konuşup Türkçe ezanın gerekliliğini anlatmıştır. Camilerin "meşveret" yani dünya sorunlarını görüşmek için de olduğunu söylemiştir⁴¹.

Atatürk, 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'deki Zağnos Paşa Camii'nde verdiği hutbede, *"Ey millet, Allah birdir, sanı büyüktür. Allah'ın selameti, sevgisi üzerinize olsun. Peygamber Efendimiz Hazretleri, Allah tarafından insanlara dini gerçekleri duyurmayı memur ve elçi seçilmiştir. Bunun temel esası, hepimizce bilinmektedir ki, Yüce Kur'an'daki anlamı açık olan ayetlerdir. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz son dindir. En mükemmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, gerçeğe tamamen uyuyor ve uygun düşüyor"*⁴² diyerek kendisini dinleyenlere İslam'ın yüceliğini açıklamıştır.

³⁶ Kayadibi, 2017; Kocatürk, 2005, 332; Şimşek, 2011, 230.

³⁷ Şimşek, 2011, 230.

³⁸ Kayadibi, 2017.

³⁹ Zengin, 2015, 76.

⁴⁰ Hutbenin tam metni için bkz: Sarıkoyuncu, 2013, 98-99; "Atatürk'ün Din, İslam Dini ve Müesseseleri Hakkındaki Görüşleri (Belgeler)", *Atatürk'ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.33-34.

⁴¹ Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/20/51.pdf> (erişim tarihi:30.05.2017), s.107.

⁴² Şimşek, 2011, 225; Zengin, 2015, 73.

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Türkçe bir hutbe kitabı hazırlanması kararı alınmıştır. 1926 yılının sonlarında 5 uzmandan oluşan bir komisyon tarafından 58 hutbe örneği hazırlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanı M.Rıfat Börekçi bu hutbeleri uygun bularak hatiplere göndermiştir. Yazıda dua, övgü ve sonra gelen Kur'an ve hadis metinlerinin de Arapça ve Türkçe, öğüt kısmının da sadece Türkçe okunmasını istemiştir. Bu talimat 1927 yılında yürürlüğe girmiştir. Yine 1927'de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından içinde 51 tane Türkçe hutbe bulunan bir kitap basılmıştır. Kitabın önsözünde M.Rıfat Börekçi, hutbenin nasıl okunacağı, çok uzun tutulmaması gerektiği ve hutbenin bir ibadet olduğundan bahsetmiştir. Allah'a hamd, peygambere salat kısmının Arapça, öğüt kısmının ise Türkçe olması gerektiğini ifade etmiştir. Hutbelerin tamamen Türkçe okunması 1932 yılında olmuştur. Ancak bu uygulama bir deneme olarak kalmıştır. Hutbeler M.Rıfat Börekçi'nin 1927 yılındaki talimatnamesine göre okunmaya devam etmiştir. Günümüze de bu talimatname esas alınarak okunmaya devam edilmektedir⁴³.

II.1) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kurulması

Atatürk, din hizmetlerinin siyasetin dışında ve üstünde tutulmasını istediği için din eğitimine çok önem vermiştir. 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan 429 sayılı kanunla, Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak "*Diyanet İşleri Reisliği*" kurulmuştur. 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilerek 22 Haziran 1935 'de de yürürlüğe giren 2800 Sayılı "*Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun*" da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk teşkilat kanunu olmuştur⁴⁴. Milli Mücadele'nin Ankara Müftüsü olan M.Rıfat (Börekçi) Efendi'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk başkanı olmuştur.

3 Mart 1926 tarihinde Halifelik'in kaldırılmasını Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkışı ile Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılışı takip etmiştir. Bu vekâletin yerine şer'î işleri yürütmek için Başbakanlığa bağlı "*Diyanet İşleri Başkanlığı*" ve evkaf işlerini yürütmek içinde "*Vakıflar Umum Müdürlüğü*" kurulmuştur. Anayasada bulunan "*Türk Devleti'nin dini, din-i İslam'dır*" ifadesi kaldırılmamıştır. Bu uygulamalardan Atatürk'ün köklü inkılaplara gidilmeden önce dini kurumları devletin kontrolüne almak istemiştir⁴⁵.

II.2) Atatürk ve Din Adamları⁴⁶

Din adamları Milli Mücadele kıvılcımını ateşleyen unsurların başında gelmektedir. Elleri silah bölgelerini de sonuna kadar korumuşlardır. Örneğin Isparta'da Hafız İbrahim Efendi "Demiralay", Afyonkarahisar'da da Hoca İsmail Şükrü Efendi "Çelikalay" adlarında gönüllülerden alaylar teşkil etmişlerdir⁴⁷. Bu alaylar daha sonra düzenli ordunun kurulmasıyla orduya katılmıştır⁴⁸.

Yine isimleri sayılamadan geçilemeyecek olanlardan, ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkmaması üzerine, "*Vali Bey... bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu altına Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını sürerek huzuru ilahiye çıkamam*" diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya "*Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir*" diyen Müftü Hacı Tevfik Efendi, Milli Mücadele'nin meşru olduğuna dair fetva veren M. Rıfat

⁴³ Sarıkoyuncu, 2013, 96-97.

⁴⁴ Şimşek, 2011, 229.

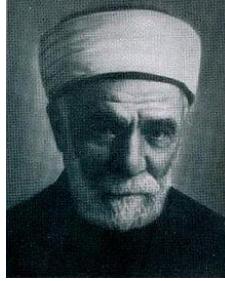
⁴⁵ Mehmet Saray, "Hilafet Tartışması", *Atatürk'ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.179-180.

⁴⁶ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Sarıkoyuncu, 2013, 121-214

⁴⁷ Sarıkoyuncu, 2013, 155;Kayadibi, 30.05.2017.

⁴⁸ Mehmet Görmez, "Atatürk ve İslâm Dini", *Atatürk'ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.156.

Efendi sadece bir kaçıdır. Bu din adamları Mustafa Kemal Paşa'nın "Ya İstiklal Ya Ölüm" parolası etrafında birleşmişlerdir⁴⁹.

M. Rifat Börekçi

Mehmet Rifat Börekçi bu konuda en dikkate değer kişilerin başında gelmektedir. 4 Nisan 1924 tarihinde kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilk başkanı olarak atanmıştır. 5 Mart 1941 tarihindeki vefatına kadar bu görevine devam etmiştir. Milli Mücadele döneminde Ankara Müftüsü olarak Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük destekçisi olmuştur ve bizzat Milli Mücadele'nin içinde yer almıştır. Özellikle Milli Mücadele'nin karşısında olan İstanbul Fetvası'na karşılık Ankara Fetvası'nı hazırlaması ve etkili olması Milli Mücadele'yi olumlu yönde çok etkilemiştir. Ankara Fetvası'nın, "Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanatın tahlisi (kurtarılması) lazımdır" gerekçesiyle hazırlanmış ve ayrıca fetvanın Ankara Müftüsü Rifat Efendi'nin imzasını tasdik eden 155 din bilgininin imzalaması da sadece Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin imzasını taşıyan İstanbul Fetvası'nı geçersiz kılmıştır. Böylece Anadolu'daki birliği pekiştirmiştir⁵⁰.

Atatürk, din ticareti yapanlara, dinden maddi kazanç sağlayanlara karşı olmuş, bunun yanında gerçek din bilginlerini takdir ederek onlarla iftihar etmiştir. Mesela, Rifat Börekçi yanına geldiği zaman kendisini Atatürk hep ayakta karşılamıştır. Börekçi, "Paşam, beni mahcup ediyorsunuz" dediği zaman "Din adamlarına saygı göstermek, Müslümanlığın icaplarından"dır" karşılığını almıştır. Yine Atatürk'ün kendisine "baba" diye hitap ettiği ve saygı gösterdiği bir diğer din bilgini de Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Efendi'dir. Nazillili Müderris Hacı Süleyman'da tarihimize Atatürk'ün "mefkûre arkadaşı" olarak geçmiştir⁵¹.

Dolayısıyla, kaynaklar incelendiğinde din adamlarının tiyatro, karikatürlerde, bazı eserlerde gösterilen hafife alınan, ürkek şahsiyetli, kurnaz tipler olmadıkları görülecektir. Ayrıca, Halide Edip Adıvar'ın "Vurun Kahpeye" adlı eserinde aşağıladığı bir camianın büyük bir çoğunluğunun Anadolu harekâtının yanında yer aldığı görülecektir⁵².

II.) Atatürk ve Din Eğitimi

"Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" diyen Atatürk'ün din konusunda muhalefet etmesi mümkün olmayan bir husustur. Atatürk'ün muhalefeti İslamiyet'e değil, İslamiyet'in ruhunu anlamayan veya anlamak istemeyen din adamı pozisyonunu elde etmiş ve bunu istismar eden kişilere karşı olmuştur⁵³.

⁴⁹ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara, 1969, s.69.

⁵⁰ Sarıkoyuncu, 2013, 167-192; Recep Çelik, "Milli Mücadele Döneminde Atatürk ve Din Adamları", *Atatürk'ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 151-152.

⁵¹ Sarıkoyuncu, 2013, 232-233; İsmail Yakıt, *Atatürk ve Din*, İstanbul, 2016, Ötüken yayınları, s. 58-59; "Atatürk İle İlgili Dini...", 2005, s.62.

⁵² Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, c.1, Ankara, 1995, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.12.

⁵³ Saray, 2005, s.182.

Atatürk din konusunda eğitime çok önem vermiştir. Din istismarcılığının önüne ancak eğitim ile geçilebileceğine inanmıştır. Bundan dolayıdır ki 3 Mart 1924 tarihinde “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*” çıkarılmıştır.

Bu kanun ile Türkiye’deki bütün eğitim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır⁵⁴. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun(Öğretimin Birleştirilmesi) 4.madesinde,“Milli Eğitim Bakanlığı, dini bilgiler konusunda yüksek uzmanlar yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat fakültesi kuracak ve (ayrıca) imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi için de ayrıca okullar açacaktır” şeklindeki hüküm gereğince imam-hatip okulları ile birlikte ilahiyat fakültesi de açılmıştır. Bunun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olarak Kur’an kursları da açılmıştır⁵⁵.

Atatürk, din adamı yetiştirecek okulların açılmasını istemiştir. Fahrettin Altay’ın ifade ettiği gibi,

“*Onun en büyük emeli, din adamlarımızın yalnız dini bilgilerle değil, akli müspet ve teknik bilgilerle birlikte rüsuha varmış olmalarını görmektir*”⁵⁶.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 430 sayılı kanun eğitimin temel kanunu olarak kabul edilmiştir ve daha sonra çıkarılan bütün kanunlara temel oluşturmuştur. 1982 Anayasası ile de (madde:174), “*Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz*” ifadesiyle sayılan sekiz kanundan biri olarak koruma altına alınmıştır⁵⁷.

Atatürk’ün eğitim anlayışının din eğitimi ile bağdaştırılamaması, medreselerin kapatılması gibi konular, eğitim alanında bazı yanlış değerlendirmelere sebep olmaktadır. Medreselerin kapatılması, din eğitiminin yasaklanması demek değildir. Çünkü medreseler sadece din eğitimi veren kurumlar olmamıştır. Üstelik medreseler yıllarca Müslüman Türk topluluklarında “*genel eğitim*” veren kurumlar olmuşlardır.

Atatürk’ün medreseler hakkındaki görüşü şu şekildedir;

“*Medreseler eski Türklerin kurdukları modern zihniyetle üniversitelerin, taassubun elinde ıslah olmayacak kadar tereddide uğramış harabeleridir. Bunlar ne ıslah, ne de idame ettirmek kabil değildir. Yıkmaktan kastımız budur...*”⁵⁸.

II.k) Kadın ve Din Eğitimi

Atatürk’e göre kadının eğitilmiş olması toplumun da tümünün eğitilmiş olmasını sağlayacaktır.

3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi) ile eğitim merkezleştirilmiştir. İlkokul, kız-erkek ayrımını yapılmadan zorunlu hale getirilmiştir. Böylece kız çocukları ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim fırsatını elde etmiştir. Her vatandaş cinsiyet ayrımı yapılmadan istediği öğretim derecesinde eğitim imkânını kazanmıştır⁵⁹.

Atatürk kadın eğitiminde çok önem vermiştir. Çünkü O’na göre bir toplumun kadını eğitilmiş olursa o toplum ancak o zaman gelişme sağlayabilir.

Atatürk, bu konuda,

“*Düşmanlarımız bizi, dinin taht-ı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitâtımızı buna atfediyorlar. Bu, hatadır. Bizim dinimiz, hiçbir vakit, kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah ’ın emrettiği şey, müslim ve müslimenin, beraber olarak iktisâb-ı*

⁵⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Reşat Genç, *Türkiye’yi Lâikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 18-28.

⁵⁵ Sarıkoyuncu, 2013, 75-76.

⁵⁶ Saray, 2005, 188.

⁵⁷ Ayhan, 2000, 17.

⁵⁸ Yakıt, 2016, 65.

⁵⁹ Emel Doğramacı, *Atatürk ve Kadın Hakları*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Ankara, 1998, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.216.

ilm ü irfan eylemesidir. Kadın ve erkek, bu ilm-ü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslam ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur”⁶⁰ demektedir.

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk, Türk halkının dinini aslına uygun, doğru öğrenmesini istemiştir. Bunun için din eğitimi önemli görmüş, bu eğitimin okullarda yapılmasını istemiştir. Halkın dinini kendi dilinde öğrenmesine önem vermiştir. Bu doğrultuda yine Kur’an’ı, Hz. Muhammed’in hayatını ve temel din kitaplarını Türkçe olarak yayımlatmıştır.

Türkçe ibadet konusunda ezan, kamet, sala, tekbir, hutbe Türkçe okunmuştur. Ancak salanın Türkçesinin “ölüm haberi” vermesinden dolayı hasta insanlar üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı uygulamadan kaldırılmıştır. Salanın kaldırılması uygulamaların tutarlılığı konusuna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sala insan üzerindeki olumsuz etkisi ile kaldırılırken, hutbe ve duanın Türkçe okunması halk tarafından benimsendiği için devam etmiştir. Türk milleti duygularını Allah’a kendi dilleriyle hissettikleri bir şekilde dile getirmekten memnuniyet duymuştur. Türkçe hutbelerde gerek dini gerekse dünyevi konularda ki algıyı kolaylaştırdığı için yine benimsenmesinde herhangi bir sorun yaşanmamıştır.

Sadece ezan konusunda Bursa’da patlak veren olay önem arz etmektedir. Atatürk bizzat buraya gelip olayla yakından ilgilenmiştir ve " *Meselenin hamiyeti esasen din değil, dildir* " "*Türk milletinin milli dili ve benliği bütün hayatına hâkim esas kalacaktır* " ⁶¹ demiştir.

Atatürk dinin değil, cehalet, bidatler, hurafeler ve din istismarcılarının karşısında olmuştur. O, her zaman Kur’an’ın özüne sadık, Hz. Muhammed zamanındaki gerçek İslamiyet’in yanında olmuştur.

Atatürk, din konusunda yaptığı girişimler ile din istismarını önlemek istemiştir. Din ile hiçbir zaman siyaset yapılmasına müsaade etmemiştir ve bu durumun devlet politikası olarak devam etmesine önem vermiştir.

Atatürk, Türk dilindeki en büyük Kur’an tefsirini hazırlatan devlet adamıdır. Atatürk, dini Türk milletini ayakta tutan unsurların başında görmüştür ve toplum tarafından doğru anlaşılması ve uygulanması için büyük gayret gösteren bir lider olmuştur. Ayrıca Atatürk, camide minbere çıkarak milletine hitapta bulunmuş tek devlet adamıdır.

Cumhuriyet ile birlikte "*Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri*" kitabı ile ilköğretimde din konusunda bir eğitim seferberliği başlatılmıştır. Bu kitapta, laiklik anlayışı, İslamiyet’te ruhban sınıfının bulunmadığı ifade edilmektedir ve dini imanla birlikte, milli iman da işlenen konularda yer almıştır.

Atatürk, sadece Türkiye’de değil İslam dünyasının da yolunu açarak İslam dinine ve İslam dünyasına en büyük hizmeti yapmıştır.

Atatürk’ün ve eserlerinin Müslümanlıkla çatışan, zorlaştıran ve zarar veren bir tarafı bulunmamaktadır⁶². Atatürk’ün yapmış olduğu bütün inkılaplar bilime, akla uygundur ve bu inkılaplar vatanın ve milletin menfaati için yapılmıştır. Dolayısıyla bilime, akla uygun olan ve vatan, millet için yapılan her şey İslam’a uygundur. İslam bu yolda yapılan bütün çalışmaları da teşvik etmektedir⁶³.

Mustafa Kemal Atatürk’ün dediği gibi; "*Din vardır ve lazımdır*", "*Din lüzumlu bir kurumdur. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur*"⁶⁴ ve 17 Ekim 1911 tarihinde Fuat Bulca’ya

⁶⁰ Yakıt, 2016, 62-63; Kayadibi, 2017.

⁶¹ Zengin, 2015, 23; Akgül, 112.

⁶² İhsan Pekel, *Atatürk’ü Anlamak ve Anmak-I*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 29.

⁶³ Ramazan Boyacıoğlu, "Atatürk, Bilim ve Din", *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 269.

⁶⁴ Sarıkoyuncu, 2013, 7.

yazdığı mektupta, “...Allah nasip ederse mücadele sahasında birleşiriz. Cenab-ı Hak takdir etmişe ahirette kavuşuruz”⁶⁵ diyen Atatürk’ün bu ifadeleri din hakkındaki görüşlerini de gayet samimi bir şekilde ortaya koymaktadır.

Netice olarak, 1955 yılında Süleymaniye Camii’nde Kadir Gecesi’nde okunan dua Türk milletinin Atasına karşı olan hislerini açıkça ortaya koymaktadır;

“Vatanın kurtulması için cesaretle öne atılan ve kahraman Mehmetçiklerimize önder olarak vatani kurtaran, hür bir vatan üzerinde imanlı, canlı ve inkulâpçı bir nesil yetiştirmeyi kendine en büyük gaye edinen Mustafa Kemal Atatürk’e de ikrâm eyle yâ Rabbi”⁶⁶.

Kaynaklar

Akgün, Seçil (2017), “Türkçe Ezan”,<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/20/51.pdf> (erişim tarihi:30.05.2017).

“Atatürk’ün Din, İslam Dini ve Müesseseleri Hakkındaki Görüşleri (Belgeler)”(2005), *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

“Atatürk İle İlgili Dini Hatıralar (Belgeler)” (2005), *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Boyacıoğlu, Ramazan (2005), “Atatürk, Bilim ve Din”, *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Borak, Sadı (1962), *Atatürk ve Din*, İstanbul.

Çelik, Recep (2005), “Milli Mücadele Döneminde Atatürk ve Din Adamları”, *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Doğramacı, Emel (1998), *Atatürk ve Kadın Hakları*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Ercan, Sibel (2011), “Yerel Basına Göre İzmir’de 1930’lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları”, ÇTTAD, XI/23, (Güz).

Fiğlalı, Ethem Ruhi (1998), “Atatürk, Din ve Laiklik”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Genç, Reşat (2005), *Türkiye’yi Lâikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Görmez, Mehmet (2005), “Atatürk ve İslâm Dini”, *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Halis, Ayhan (2000), “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, İstanbul.

Jächke, Gotthard (2005), “Atatürk’ün İndinde Dinin Önemi”, (çev:Nimet Arsan), *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1969), *Atatürk’ten Düşünceler*, Ankara.

Kayadibi, Fahri (2017), “Atatürk’ün Dini Yönü ve Din Eğitimine Bakışı”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/ataturkun-dini-yonu-ve-din-egitimine-bakisi>, (erişim tarihi: 30.05.2017).

Kayadibi, Fahri, (2005), “Atatürk’ün Dinî Yönü ve Din Eğitimine Bakışı”, *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Kocatürk, Utkan (2005), *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Pekel, İhsan (2005), *Atatürk’ü Anlamak ve Anmak-I*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Saray, Mehmet (2005), “Hilafet Tartışması”, *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

⁶⁵ Sarıkoyuncu, 2013, 216.

⁶⁶ Gotthard Jächke, “Atatürk’ün İndinde Dinin Önemi”, (çev:Nimet Arsan), *Atatürk’ün İslâma Bakışı, Belgeler ve Görüşleri*, Ankara, 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 211.

- Sarıkoymcu, Ali (2013), *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarıkoymcu, Ali (1995), *Milli Mücadelede Din Adamları*, c.1, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şimşek, Eyüp (2011), “Atatürk’ün Din Eğitimi İle İlgili Görüşleri”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Taed)*, 45, Erzurum.
- Taş, İbrahim (2010), “Şeybâniler Dönemi Çağatayca Kur’ân Tefsiri’nin Sözcükleri Üzerine Notlar”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 14.
- Yaktı, İsmail (2016), *Atatürk ve Din*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Zengin, Mustafa (2015), “İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran.